

تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره‌ی متوسطه بر مبنای مقوله‌های مفاهیم اساسی هفت گانه در کتاب راهنمای تدریس و مؤلفه‌های بیست و چهارگانه‌ی اهداف در قلمرو باورها و گرایش‌ها

محبوبه شفیعی**

محمد مزیدی*

چکیده

نشر فرهنگ اسلامی و نهادینه سازی ارزش‌ها و باورهای دینی در ضمیر افراد از جمله مهمترین وظایف نظام تعلیم و تربیت ایران است. برای انجام این امر خطیر نظام آموزشی کشور بیش از هر چیز نیازمند توجه دقیق و علمی به محتوای کتاب‌های درسی، خصوصاً کتاب‌های درسی دین و زندگی است. زیرا باورها و عقاید دینی و ارزش‌های اخلاقی و رفتاری از جمله اموری هستند که معلول ساختار و محتوای نظام آموزش‌اند. محتوای کتب درسی در هر نظام آموزشی تعیین کننده و انتقال دهنده ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی، فرهنگی و اعتقادی هستند. به همین دلیل نیز محتوای کتاب‌های درسی در هر کدام از دوره‌های تحول نیاز به تحلیل و بررسی علمی دارند، تا بر اساس اهداف آموزش و پرورش و نیز متناسب با شیوه‌های نوین تدریس به منظور ارتقای رشد همه جانبه دانش‌آموزان تدوین و تألیف گردند. در این پژوهش کتاب-های دین و زندگی دوره‌ی متوسطه بر اساس مقوله‌های هفت گانه مفاهیم اساسی و مؤلفه‌های بیست و چهارگانه اهداف در قلمرو باورها و گرایش‌ها که به وسیله‌ی سازمان تدوین کتب درسی مشخص گردیده، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. بنابراین، هدف از انجام این پژوهش تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره‌ی متوسطه به منظور تعیین ضریب درگیری دانش‌آموزان با محتوای متن و قسمت‌های اندیشه و تحقیق (پرسش‌های) کتب یاد شده می‌باشد. بدین منظور، پس از مشخص نمودن مقوله‌ها و مؤلفه‌ها به عنوان ملاک‌های تحلیل و در نظر گرفتن پاراگراف‌های هر درس به عنوان واحدهای تحلیل، با استفاده از روش ویلیام رمی به تحلیل محتوای متن و قسمت‌های اندیشه و تحقیق کتاب‌های پیشگفته اقدام گردید. نتایج حاکی از آن است که میزان توجه به مقوله‌های مفاهیم اساسی (هفت‌گانه) و مؤلفه‌های بیست و

* دانشیار دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شیراز mmazidi52@gmail.com

** کارشناس ارشد فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه شیراز

چهارگانه در کتاب دین و زندگی دوم نسبت به کتاب‌های اول و سوم بیشتر است و مقایسه نتایج حاصل از ضرایب درگیری (ISI) با نتایج مصاحبه‌های انجام شده با دبیران درس دین و زندگی نیز نشان می‌دهد که میزان توجه مؤلفان در تدوین محتوای کتاب‌ها بیشتر معطوف مقوله‌ی مبانی و اصول دین بوده است تا دیگر مقوله‌ها. با این اوصاف کتاب‌های دین و زندگی دوره‌ی متوسطه نیاز به تجدید نظر در زمینه‌ی محتوای تدوین شده از سوی سازمان تدوین کتب درسی دارند.

کلید واژه‌ها: تحلیل محتوای جهت داده شده یا مفهومی، ضریب درگیری دانش آموزان، دین و زندگی، باورها و گرایش‌ها.

مقدمه

یکی از مهم‌ترین وظایف نظام اسلامی، برنامه‌ریزی برای پرورش انسان‌هایی با ایمان و عامل به تعالیم اسلامی است. انجام این رسالت، فرصتی فراهم می‌کند تا احاد جامعه وظایفی که توسط خداوند تعیین گردیده است، را انجام داده و به سوی فلاح و رستگاری گام بردارند. انقلاب شکوهمند اسلامی این درس بزرگ، که حیات و بالندگی جامعه اسلامی بستگی بسیاری به پویایی معنوی و اخلاقی نسل جوان و غنای فرهنگ مذهبی آنان دارد، را به ما آموخته است. همچنین پرورش نسلی مهذب و منزّه اخلاقی و ایمانی باعث تداوم و تکامل انقلاب اسلامی می‌شود. انجام این رسالت در کشور ما به عنوان یک جامعه اسلامی، تا حدود زیادی به نهاد آموزش و پرورش واگذار شده است. در درون این نهاد، کتاب‌های درسی به عنوان یک ساز و کار مؤثر مطرح می‌باشند. محتوای این کتاب‌ها می‌توانند نقش مؤثری در هدایت و پرورش دینی و اسلامی دانش‌آموزان ایفا کنند. «نقش کتاب در فرایند تعلیم و تربیت فراهم کردن امکانات و شرایط مناسب برای ایجاد تغییرات مطلوب رفتاری در دانش‌آموزان از طریق آموزش است» (ایمانی و مظفر، ۱۳۸۲: ۱۱۶).

در این زمینه محتوای کتاب‌های درسی قرآن و دینی از جایگاه خاصی برخوردار هستند. این کتاب‌ها از جمله‌ی مهم‌ترین کتاب‌های درسی هستند که در امر تعلیم و پرورش باورها، بینش‌ها و ارزش‌های دینی می‌توانند نقش مهمی ایفا کنند. در نتیجه توجه به محتوای گنجانده شده در آن‌ها، از ضرورت والایی برخوردار است. دفتر برنامه‌ریزی و تدوین کتب درسی نظام آموزش و پرورش کشور از اوایل دهه هشتاد در تلفیق محتوای کتاب‌های قرآن و دینی تلاش نمود و حاصل این

تلاش کتابی گردید که با عنوان "دین و زندگی" هم اکنون در نظام تعلیماتی کشور مورد استفاده دانش‌آموزان و معلمان قرار گرفته است. هدف از این تلفیق «استفاده از آیات قرآن در بطن درس-های دینی با هدف تقویت علاقه‌مندی به قرائت قرآن کریم و تقویت توانایی درک معنای عبارتها و تدبیر در آیات قرآن کریم توسط دانش‌آموزان می‌باشد» (اعتصامی، ۱۳۸۵: ۲۶).

با توجه به جایگاه و اهمیت کتاب دین و زندگی در مجموعه دروس دبیرستانی و نیز با توجه به اهداف تعیین شده برای این درس در مقطع متوسطه و ضرورت ارزشیابی و بازنگری محتوای کتاب مورد نظر، به ویژه از زمان انتشار آنها تاکنون که به شیوه‌ی تحلیلی مورد بررسی قرار نگرفته‌اند، پژوهش حاضر در نظر دارد تا با روش تحلیل محتوا به بررسی و مطالعه کتب مورد نظر بپردازد. مقوله‌های مورد استناد جهت تحلیل محتوای کتب دین و زندگی، مقوله‌های هفت‌گانه مفاهیم اساسی تعیین شده در کتاب معلم (راهنمای تدریس) شماره‌ی دو و مؤلفه‌های بیست و چهارگانه‌ی متعلق به آنها می‌باشند. طرح تحقیق این پژوهش کم‌غالب- غالب^۱ است که در آن تحلیل محتوای کمی به عنوان روش غالب و تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه عمیق به عنوان روش کم غالب در نظر گرفته شده است.

نوع تحلیل محتوای استفاده شده در این پژوهش، تحلیل محتوای جهت‌داده شده^۲، شیه و شانون (۲۰۰۵) یا تحلیل محتوای مفهومی^۳، مزیدی (۱۳۸۵)، به نقل از پالم کوئیست و همکاران) و یا تحلیل محتوای قیاسی میرینگ^۴ (۲۰۰۰) می‌باشد.

در این نوع از تحلیل محتوا، محقق با استفاده از مقوله‌های از قبل تعیین شده و یا نظریه‌های موجود، به تعیین بسامد واحدهای تحلیل در متن به منظور تعیین جایگاه نظریه‌ی یادشده و یا تشخیص واحدهای تحلیل مشمول و یا غیرمشمول مقوله‌های از قبل تهیه شده می‌پردازد.

بیان مسأله

یکی از مسائل اساسی زندگی انسان، مسأله‌ی تعلیم و تربیت است. تعلیم و تربیت نیز دارای دامنه‌ی گسترده‌ای می‌باشد. یکی از مهم‌ترین انواع تربیت، تربیت دینی است، که بخشی از آن

-
1. Dominant-Less Dominant
 2. Directed Content Analysis, Shieh & Shannon
 3. Conceptual Content Analysis, Palmquist, et.al
 4. Deductive Content Analysis, Mayring

آموزش معارف دینی در مدارس، در قالب کتاب‌های درسی است. البته لازم به ذکر است که هدف از آموزش معارف دینی در درس دینی، صرفاً انتقال دانش نیست بلکه درکنار این مسأله (انتقال دانش) رشد باور و اعتقاد دانش‌آموزان هم مراد است. همانگونه که رهبری نژاد اذعان می‌دارد:

امر تعلیم و تربیت انسان کاری پر منزلت، مقدس و در عین حال پیچیده و مشکل است و در این میان تعلیم و تربیت دینی از ظرافت و حساسیت خاصی برخوردار است و مهارت و بصیرت بیشتری را طلب می‌نماید. زیرا که تعلیم و تربیت دینی، بر خلاف تعلیمات دیگر، که به تربیت بعد خاصی از ابعاد وجودی انسان توجه دارند، با کلیت و تمامی ابعاد وجودی و زندگی انسان سروکار دارد. و هدف نهایی آن ایجاد تغییر و تحول در بینش‌ها، نگرش‌ها، علائق و عادات و در یک کلام سازندگی شخصیت دانش‌آموزان است (رهبری نژاد، ۱۳۷۳: ۱).

می‌توان گفت که تعلیم و تربیت به طور اعمّ و تربیت دینی به طور اخصّ در هر جامعه‌ای بر جهان‌بینی حاکم بر آن جامعه استوار است. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار نظام جمهوری اسلامی در ایران، اهمیت تربیت دینی و اشاعه ارزش‌های اعتقادی و اسلامی جایگاه ویژه‌ای در نظام تعلیم و تربیت کشور پیدا نمود و در آموزش‌های رسمی کشور عمل به آن مورد عنایت و توجهی خاص قرار گرفت.

همانگونه که اشاره شد، بعد از تغییراتی که در کتاب‌های درسی قرآن و تعلیمات دینی دوره‌ی متوسطه در سال تحصیلی ۱۳۸۰ داده شد، کتاب مستقلی با نام آموزش قرآن کریم از برنامه‌ی درسی دانش‌آموزان حذف و در مقابل آن کتاب جدیدی با عنوان دین و زندگی، که تلفیقی از کتاب‌های قرآن و بینش اسلامی قدیم بود، در اختیار دانش‌آموزان قرار گرفت. محتوای اصلی کتاب دین و زندگی بر اساس تعالیم قرآن و سنت است. عنوان دین و زندگی متناسب با طراحی درس مبین شیوه زندگی دانش‌آموزان برای رسیدن به سعادت و خوشبختی است. قرار گرفتن آیات قرآنی در ابتدای هر درس، با این هدف که دانش‌آموزان ضمن قرائت آیات، قسمت‌هایی از آن را ترجمه نمایند، آورده شده است. در متن درس هم در مورد مباحث اعتقادی، اخلاقی و اجتماعی و ... که ترجمه ای از متن آیات می‌باشد، همراه با توضیحاتی گنجانده شده است.

با استناد به مواردی که بیان شد، مسأله‌ی اصلی پژوهش حاضر، پاسخ به این سؤال اساسی است که آیا محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه (چاپ، ۱۳۸۷)، بر اساس اهداف در قلمرو باورها و گرایش‌های ذکر شده در کتاب راهنمای تدریس تدوین یافته‌اند؟ شایان یاد است که

محققان در صدد یافتن پاسخ به این سؤال نیز بوده اند، که آیا با حذف کتاب های آموزش قرآن و تلفیق آن ها با کتاب های تعلیمات دینی و عدم تخصیص زمان خاصی، برای آموزش قرآن در نظام متوسطه، جامعه هدف، یعنی دانش آموزان از فراگیری قرآن، اعم از قرائت و درک همزمان مفاهیم قرآنی فاصله نخواهند گرفت؟ لازم به ذکر است که در زمینه ی مطالعه و بررسی کتاب های درسی به روش تحلیل محتوا، پایان نامه ها و مقالات چندی نگاشته شده است، اما در زمینه ی تحلیل محتوای کتاب های تازه نگاشته شده دین و زندگی پژوهشی در حد یک تا دو مورد بیشتر انجام نشده است و تعدادی مقاله که به صورت موضوعی در این رابطه نگاشته شده اند از جمله مقاله ای تحت عنوان " نقد و ارزیابی محتوای کتاب درسی دین و زندگی سال سوم دبیرستان". یافته های پژوهش مذکور تناسب محتوای کتاب مورد مطالعه با بسیاری از مؤلفه های مورد نظر (مؤلفه های ذکر شده در جداول کتاب معلم (راهنمای تدریس) را مثبت تلقی نموده است (میرعارفین، ۱۳۸۶: ۸۷).

اهداف تحقیق

هدف اصلی تحقیق حاضر، تحلیل محتوای کتاب های دین و زندگی دوره متوسطه (چاپ ۱۳۸۷) بر اساس مقوله های مفاهیم اساسی (هفت گانه ی) مندرج در کتاب راهنمای تدریس (اعتصامی، ۱۳۸۵) و مؤلفه های بیست و چهارگانه ی برگرفته شده از اهداف در قلمرو باورها و گرایش ها است.

اهداف فرعی تحقیق عبارتند از:

- ۱- تعیین بسامد واحدهای تحلیل در زمینه ی مؤلفه های بیست و چهارگانه اهداف در قلمرو باورها و گرایش ها.
- ۲- تعیین ضرایب درگیری فراگیران^۱ (ISI) با محتوای کتاب ها بر اساس محاسبه ی واحدهای تحلیل واجد مقوله های مفاهیم اساسی (هفت گانه ی) اهداف در قلمرو باورها و گرایش ها و واحدهای تحلیل غیر واجد شرایط فوق.
- ۳- مقایسه نتایج نظرات دبیران با ضرائب درگیری (ISI) حاصل از به کارگیری تکنیک ویلیام رمی (Romey) در رابطه با میزان برخورداری کتاب ها از مقوله های مفاهیم اساسی (هفت گانه ی) مورد استناد.

- ۴- دریافت نظرات دبیران تدریس کننده‌ی کتاب‌ها در مورد این که کتاب‌های دین و زندگی جدید با تلفیق قرآن و دینی توانسته است، سهم آموزش قرآن را در کلاس‌های درس حفظ کند.
- ۵- بررسی وجود رابطه‌ی آماری بین مقوله‌های مفاهیم اساسی و کتاب‌های دین و زندگی دوره‌ی متوسطه.

اهمیت و ضرورت تحقیق

کتاب‌های درسی و محتوای آنها از عناصر مهم آموزش و پرورش، به ویژه در نظام‌های آموزشی متمرکز، که کشور ما نیز در آن رده جای دارد، قرار گرفته است. کتاب‌های درسی به عنوان وسیله‌ی آموزشی فراگیر، زمینه‌ساز تحقق اهداف کلی و آموزشی هستند. در این کتاب‌ها، محتواها باید ضمن توجه به اهداف کلی آموزشی، از نظر علمی نیز دارای دقت و اعتبار بالایی باشند (شعاری‌نژاد، ۱۳۷۱: ۳۶). یکی از دغدغه‌های اساسی نظام آموزشی ایران از دیر باز چگونگی ذکر مفاهیم اساسی دین مبین اسلام و انتقال آنها به دانش‌آموزان می‌باشد. به طوری که با ملکه شدن این باورها و گرایش‌ها یا به تعبیری دیگر اعتقادات دینی در روح دانش‌آموزان بتوانند آن‌ها را به معنای واقعی مسلمان تربیت کنند.

باورها و اعتقادات که به منزله‌ی باورهای دینی بر شمرده می‌شوند صرفاً پاره‌ای علامت و نشانه‌اند، علائم و نشانه‌هایی که می‌توانند حقیقتی را در ما زنده کنند. اگر این حقیقت اصیل و یگانه در ما زنده شود، آن‌گاه باورها و اعتقادات، اصالت خویش را از آن حقیقت اصیل اخذ می‌نمایند و اگر حضور این حقیقت اصیل در ما به واسطه آن‌ها زنده نشود، آن‌ها مشتی کلمات فسرده و بی‌روحند که بر زبان‌ها جاری می‌شوند، بی‌آنکه حکایت‌گر حقیقتی باشند (عبدالکریمی، ۱۳۸۲: ۱۹۸). بنابراین در شرایط فرهنگی و اجتماعی امروز، تعلیم و تربیت دینی در حال گذار از چالشی سخت و معبری با پرتگاه فراوان است. در دنیای به‌هم پیوسته‌ی معاصر که فرهنگ‌ها به‌سرعت منتقل می‌شوند و آداب و رسوم زندگی جمعی و فردی اقوام و ملت‌ها در معرض التقاط و انحلال قرار دارند، تدوین و تعیین هدف، راهبردها و راهکارهای تعلیم و تربیت دینی به تفکر و تحقیق همه‌جانبه نیازمند است. بنا به اهمیتی که باورها و گرایش‌های دینی در زندگی انسان‌ها دارند، محققان برآن شدند تا به تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره‌ی متوسطه، به عنوان کتاب‌هایی که در نظام آموزشی ما به مسائل دینی پرداخته‌اند، بر اساس مقوله‌های مفاهیم اساسی (هفت‌گانه‌ی)

ذکر شده در جدول اهداف در قلمرو باورها و گرایش ها پردازند. هدف کلی هم فهم این مطلب بود که مؤلفان کتاب های یاد شده به چه میزان از مقوله های ذکر شده در کتاب راهنما، در تدوین متن درس استفاده نموده اند. مفاهیم اساسی هفت گانه شامل موارد زیر می گردند:

۱- مبانی و اصول دین: (اهداف در قلمرو باورها و گرایش ها)

- ۱- تقویت ایمان به خدا و معاد و توجه به آثار آن در زندگی؛
- ۲- تقویت روحیه ی غیب باوری و احساس حضور و تدبیر خداوند در جهان؛
- ۳- علاقه مندی به زندگی معنوی با توجه به غایت مندی جهان و آینده ی انسان در جهان آخرت؛

۴- علاقه مندی به بهره گرفتن از هدایت الهی از طریق پیامبران و امامان (ع)؛

۵- احساس تعهد و مسئولیت در قبال حکومت اسلامی و برقراری قسط و عدل در جامعه.

۲- قرآن کریم

۶- شوق و رغبت به قرآن کریم و تدبر در آن؛

۷- احساس نیاز و علاقه به بهره مندی از قرآن کریم در پاسخ گویی به موضوعات مختلف دینی.

۳- سنت و سیره

۸- تقویت حب به رسول خدا (ص)، حضرت فاطمه ی زهرا (س) و ائمه ی اطهار (ع)؛

۹- تقویت علاقه به اسوه قرار دادن معصومان (ع) و پیروی از آنان در عقاید و اعمال؛

۱۰- تقویت علاقه به کسب معرفت بیشتر به امام عصر (عج) و شوق برای ظهور ایشان.

۴- انسان در اسلام

۱۱- تلقی مثبت نسبت به منزلت انسان در اسلام؛

۱۲- گرایش به اهداف و غایات انسان از دیدگاه اسلام؛

۱۳- علاقه به داشتن خصوصیات یک انسان مؤمن.

۵- جامعه ی اسلامی

۱۴- علاقه مندی به ایفای نقش مثبت و سازنده در جامعه ی اسلامی؛

۱۵- احساس خرسندی و رضایت از عضویت در جامعه ی اسلامی به عنوان زن یا مرد مسلمان؛

۱۶- تقویت احساس تعهد نسبت به سرنوشت مسلمان در جوامع اسلامی؛

۱۷- علاقه مندی به تنظیم زندگی خانوادگی مطابق معیارهای اسلامی.

۶- راه زندگی (اخلاق، اعمال و آداب)

- ۱۸- علاقه‌مندی به انجام دادن وظایف خود نسبت به خدای متعال؛
- ۱۹- احساس تعهد نسبت به جامعه و طبیعت پیرامون خود؛
- ۲۰- تمایل به تنظیم برنامه‌های زندگی بر معیار هدایت الهی؛
- ۲۱- شوق و رغبت به سازندگی فردی و تعالی معنوی خود.

۷- دین در دنیای جدید

- ۲۲- احساس رضایت از مسلمان بودن خود در دنیای امروز؛
- ۲۳- تلقی مثبت درباره‌ی توانایی دین اسلام در هدایت جامعه‌ی امروز؛
- ۲۴- احساس تعهد نسبت به حفظ معیارهای اسلامی در زندگی دنیای امروز (اعتصامی، ۱۳۸۵: ۶۲-۶۳).

با توجه به اینکه عمده‌ی اهداف نظام آموزش و پرورش هر کشوری، معطوف به ایجاد و پرورش عقاید و باورهای مطلوب در افراد جامعه است؛ انتقال این اهداف نیز، صرفاً به واسطه‌ی آموزش و پرورش و برنامه‌های درسی امکان‌پذیر است (ملکی و حاتمی، ۱۳۸۶: ۲۴۰). اهدافی که در فوق ذکر شده است جزو اهداف درحیطه‌ی باورها و گرایش‌های دینی قرار دارند. به عنوان متصدیان امر تربیت اگر بتوانیم در روش‌های آموزشی و شیوه‌های یاد دهی-یادگیری خود به گونه‌ایی عمل کنیم که باورهای دینی را از سطح صوری و انتزاعی به سطح درونی شده‌ی دانش‌آموزان مان (مزیدی، ۱۳۸۵) انتقال داده و آنها را نهادینه سازیم، آن گاه است که می‌توان ادعا نمود که امر تربیت به معنای واقعی خود تحقق یافته و هر دانش‌آموز ما مصداق عملی باورهای دینی گردیده است.

با توجه به آنچه در بالا آمد، انجام این تحقیق، به ویژه پس از گذشت بیش از ده سال از آموزش کتاب‌های دین و زندگی در مقطع دبیرستان از اهمیت و ضرورت بالایی برخوردار است. امید می‌رود که نتایج این پژوهش بتواند مورد استفاده برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران آموزشی، دبیران و مدرسان کتاب‌های مورد نظر و در نهایت دانش‌آموزان مقطع دبیرستان قرار گیرد.

بررسی نظرات اندیشمندان خارجی

یکی از مواردی که در تعلیم و تربیت از زمان‌های گذشته تا کنون مهم بوده و متفکران به طور

مستقیم و یا غیرمستقیم در سخنان و نوشته هایشان به آن پرداخته اند؛ بحث در مورد مذهب و عقاید دینی بوده است. در این بخش ابتدا به ارائه نظرات تنی چند از اندیشمندان، صاحب نظران و متکلمانی که در رابطه با موضوع مورد بررسی در این مطالعه به بحث پرداخته و نظراتی مطرح نموده اند، اقدام و پس از آن به برخی از تحقیقات پیشین، که از لحاظ موضوع یا روش شناسی با تحقیق حاضر در تناسب مطلوبی قرار داشته اند، نیز اشاره نموده ایم. بدیهی است که دیدگاه های صاحب نظران مورد بررسی در این بخش هیچ کدام به عنوان مبانی نظری تحقیق مدّ نظر نبوده و ارائه آن ها صرفاً به منظور تبیین هر چه بیشتر موضوع و قلمرو نظری آن و نیز برجسته نمودن جایگاه و اهمیت موضوع مورد مطالعه، یعنی باورهای مذهبی و اعتقادات دینی، در حوزه تعلیم و تربیت بوده است.

اشمیت^۱

از نظر اشمیت فلسفه ی دین و مذهب عهده دار نشان دادن:

۱- وظیفه اصلی افراد مذهبی ارائه ای محکم از باورهای دینی شان است؛

۲- انجام این رسالت مستلزم این است، که افراد مذهبی بتوانند از عقاید و باورهای دینی خود

در مقابل کسانی که باورهای دیگری دارند، دفاع کنند؛

۳- این رسالت بدون کنترل معیارهای سکولار و بیرونی هم انجام پذیر است.

هر فرد مذهبی در یک جامعه ائتلافی (چند حزبی) وظیفه دارد تا از اعتقاداتش بر مبنای

مواضع سیاسی و قانونی دفاع کند. این فرد با وجود اینکه حق او در هدایت موجودیت منسجم

مذهبی، حفظ باورهای مستدل و انتقاد به فرهنگ سکولار را به چالش کشیده، نباید ترس به خود

راه دهد. بنابراین به نظرمی رسد انجام این وظیفه آگهی بخشی به افراد مذهبی است، و انجام این

کارها از رسالت های آموزشی و بر عهده ی نظام تعلیم و تربیت است (کارتر^۲، ۱۹۸۷).

ویتگنشتاین^۳

ویتگنشتاین بر این عقیده است که باور دینی یک تعهد محکم و سستی ناپذیر است که

تمامی زندگی یک نفر را هدایت می کند و براساس توجیه و مدرک نیست، این باور از این جهت با

1. Schmidt

2. Carter

3. Wittgenstein

افکار منکران از خدا متناقض است، که اظهارات معتقدان و بی‌اعتقادان یکدیگر را رد نمی‌کنند اگر چه که باورهای دینی مستدل نیستند، بی‌دلیل هم نیستند، به عقیده‌ی او نظام تعلیم و تربیت می‌تواند در محکم کردن این باورها کمک کند (مارتین^۱، ۲۰۰۱).

بررسی نظرات اندیشمندان داخلی

شهید مطهری

ایشان در رابطه با گرایش‌ها و باورهای مذهبی معتقد است که:

گرایش‌های ایمانی مذهبی موجب آن است که انسان تلاش‌هایی علی‌رغم گرایش‌های طبیعی فردی انجام دهد و احياناً هستی و حیثیت خود را در راه ایمان خویش فدا سازد این در صورتی میسر است که ایده‌ی انسان جنبه‌ی تقدس پیدا کند و حاکمیت مطلق بر وجود انسان بیابد. تنها نیروهای مذهبی است که قادر است به ایده‌ها تقدس ببخشد و حکم آن‌ها را در کمال قدرت بر انسان جاری سازد. ایمان مذهبی پیوندی است دوستانه میان انسان و جهان، و به عبارت دیگر نوعی هماهنگی میان انسان و آرمان‌های کلی جهان است (مطهری، ۱۳۷۸: ۳۹).

در ادامه شهید مطهری بیان می‌کند که: «ایمان مذهبی آثار نیک فراوان دارد چه از نظر تولید بهجت و انبساط، و چه از نظر نیکو ساختن روابط اجتماعی، و چه از نظر کاهش و رفع ناراحتی‌های ضروری که لازمه‌ی ساختمان این جهان است» (همان).

وی در جایی دیگر در رابطه با ایمان مذهبی اینطور اظهار می‌کنند که:

تنها ایمان مذهبی قادر است که انسان را به صورت یک مؤمن واقعی در آورد. هم خودخواهی و خودپرستی را تحت الشعاع ایمان و عقیده و مسلک قرار دهد و هم نوعی تعبد و تسلیم در فرد ایجاد کند به طوری که انسان در کوچکترین مسأله‌ی ای که مکتب عرضه می‌دارد به خود تردید راه ندهد، و هم آنرا به صورت یک شیء عزیز، محبوب و گران بها در آورد در حدی که زندگی بدون آن برایش هیچ و پوچ و بی‌معنی باشد و با نوعی غیرت و تعصب از آن حمایت کند. تنها نیروی مذهبی است که قادر است به ایده‌ها تقدس ببخشد و حکم آن‌ها را در کمال قدرت بر انسان جاری سازد (مطهری، ۱۳۶۵: ۳۰-۳۱).

به طور کلی نظر استاد شهید مطهری در رابطه با اعتقادات، گرایش‌ها و باورهای مذهبی این

است که این نیروها می توانند، انسان ها را به کمال برسانند.

آیت الله سبحانی

ایشان معتقد است که اصولاً ایمان و اعتقاد به یک چیز، آن چنان در انسان نسبت به آن حب و عشق شدیدی ایجاد می کند که گاهی بی اختیار به آن عشق می ورزد. ایشان در ادامه به این مطلب اشاره می کنند که قدرت و تحرکی که این «احساس» در درون انسان به وجود می آورد، می تواند گرایش های انسان را نیز تحت تأثیر قرار دهد (سبحانی، ۱۳۸۴: ۱۲۸).

تحقیقات پیشین

از آن جایی که تعلیم و تربیت دینی دارای اهمیت بسزایی است، در این قسمت، به تعدادی از تحقیقات انجام شده در سایر کشورها در این رابطه، اشاره می شود.

در تحقیقی که توسط رگنروس^۱ در رابطه با این مطلب که چگونه یادگیری و آموزش فعالیت های مربوط به تعلیم و تربیت دینی به دستیابی اهداف برنامه ریزی درسی افراد جوان یاری می رساند، آمده است بنا به اهمیتی که تعلیم و تربیت دینی دارد سؤالات زیادی را در مورد هدف زندگی، اعتقاد به خدا، خود و طبیعت وجود، درست و نادرست و مفهوم انسان بر می انگیزد و آگاهی و درک دانش آموزان را از مسیحیت و دیگر ادیان افزایش می دهد و فرصت هایی را برای رشد روح فراهم می آورد. دانش آموزان را به فراگیری ادیان، عقاید، ارزش ها و سنت های ادیان گوناگون تشویق می کنند و آن ها را به بررسی و تحلیل، تفسیر و ارزشیابی مفاهیم حقیقت، عقیده، ایمان و اخلاق وا می دارد.

در پایان، این تحقیق به این نتایج رسیده اند که برنامه ی درسی باید فرصت هایی برای دانش آموزان فراهم نماید که بتوانند به موارد زیر بپردازند:

- بازدید از پرستشگاه ها؛
- بحث در مورد مباحث اخلاقی و فلسفی؛
- مواجهه شدن با افرادی که ادیان، فرهنگ ها و فلسفه های گوناگونی دارند؛
- ارزیابی مفاهیم، تمرینات و توجه به عقاید و پاسخ های خود؛

- فراهم کردن فرصت‌های مطالعه اصول یک یا چند دین؛
- حاضر کردن عقاید، اخلاقیات، ارزش‌ها و مطالب منسجم.

در تحقیقی که توسط زاپر^۱ با عنوان آیا مدارس دولتی، واحد دین را به برنامه درسی اضافه کردند؟ انجام گرفته اینطور آمده است، در زمانی که مدارس دولتی مذاهب گوناگونی داشتند، دریافتند که لازم نیست دانش‌آموزان مذاهب دنیا را مطالعه کنند، زیرا که دانش‌آموزان اینگونه پرورش یافته‌اند که عقاید مذاهب دیگر را درک کنند و به آنها احترام بگذارند همچنین قبول کرده‌اند که ادیان گوناگون ارزش‌های اخلاقی یکسانی را باور دارند. زاپر در ادامه توضیح داد، دانش‌آموزانی که فکر می‌کردند یک دین مشخص صحیح است و دین دیگر نادرست است در عقیده خود تردید پیدا نکردند و افراد مذهبی نگران بودند، ممکن است این واحد درسی نسبت‌گرایی را ترویج دهد ولی درصد دانش‌آموزانی که به دین عقیده داشتند و آنهایی که نداشتند، بعد از این واحد درسی تغییری در عقاید آنها پیدا نشد.

در مقاله‌ای که توسط رایزینگر^۲ نگاشته شده به تحقیقات خانم ریچ^۳ در رابطه با مطالعات مذهبی که ایشان انجام داده، به این صورت اشاره شده است که:

- دانش‌آموزان ۷ تا ۹ ساله یک درس از مطالعات دینی را در هر هفته بیاموزند؛
- اصول مذاهب مطالعه شده مسیحیت، اسلام و یهودیت می‌باشد؛
- نه تنها دانش‌آموزان در مورد مذهب می‌آموزند، بلکه از مذهب نیز می‌آموزند به همین دلیل مفاهیم دینی با افکار شخصی و تجارب شخصی آنها گره می‌خورد؛
- در محتوای برنامه‌ی درسی باید فکرکردن در مورد خدا و اخلاقیات و بحث در مورد وجود یا عدم وجود خدا، نیز گنجانده شود.

در ایران کتاب‌های درسی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده، جایگاه مهمی در نظام آموزشی دارند. فرنودیان در همین زمینه می‌نویسد: «در نظام آموزشی ایران رکن آموزشی و پرورشی یعنی برنامه‌ی درسی، محدود به کتاب درسی است که به صورت مرکزی تهیه شده، در اختیار مدرسه و دانش‌آموز قرار می‌گیرد. از آنجا که ارزشیابی از عملکرد تحصیلی دانش‌آموز و همچنین برنامه‌ی کار

1. Zapor
2. Risinger
3. Ridge

معلم و مدرسه بر مبنای آن است، از اهمیت بسزایی برخوردار است». کتاب درسی یکی از مهمترین منابع و مراجع یادگیری دانش آموزان در نظام کنونی آموزش و پرورش کشور محسوب می شود. به عبارت دیگر در کشور ایران بیشتر فعالیت های آموزشی در چارچوب کتاب درسی صورت می گیرد، از آن جمله:

- ۱- تدارک مجموعه ای از فرصت های یادگیری جهت تحقق بخشیدن به هدف های کلی و جزئی آموزش و پرورش از طریق محتوای کتاب امکان پذیر است.
- ۲- در تمام کشور برای هر ماده ی درسی در هر پایه ی تحصیلی یک کتاب درسی تألیف و توزیع می گردد.
- ۳- معلمان فعالیت های خود را بر محور کتاب های درسی متمرکز می سازند.
- ۴- هر دانش آموز ملزم به خواندن و فهمیدن کتابی است که از برنامه، معرفی می شود.
- ۵- امتحان و ارزشیابی محدود به مطالب و محتوای کتاب های درسی است (فرونویان، ۱۳۶۸).

در زمینه تحلیل محتوای کتاب های درسی مقاطع مختلف تحصیلی مطالعات زیادی به وسیله ی پژوهشگران انجام پذیرفته است ولی عمده ی مطالعات در رابطه با تحلیل محتوای کتاب های درسی مقاطع ابتدایی و راهنمایی می باشد. در این جا به ذکر تعدادی از آنها که در روش و یا موضوع نزدیک به پژوهش حاضر می باشند، می پردازیم:

محمودی (۱۳۸۵) در پایان نامه ارشد خود، به راهنمایی مزیدی، به "بررسی میزان برخورداری کتاب های فارسی و علوم اول راهنمایی از مؤلفه های خلاقیت" پرداخته و به این نتایج رسیده که با وجود اهمیت خلاقیت و یادگیری خلاق، متأسفانه هنوز هم محتوای آموزشی و کتاب ها که محور اصلی برنامه ی آموزشی ما هستند، ارتباط کمی با مسائل زندگی مورد نظر دانش آموزان دارد، لذا امکان یادگیری خودانگیخته از بین رفته واصل قطعیت از ویژگی های برنامه ی درسی ما گردیده است. وی نتیجه می گیرد که در کل توجه چندان به مؤلفه های خلاقیت در کتاب های درسی نگردیده است.

اسدپور (۱۳۸۷) در رساله ی ارشد خود، به راهنمایی مزیدی، به "تحلیل محتوای کتاب های تعلیمات اجتماعی دوره ی راهنمایی بر اساس مؤلفه های دموکراسی" پرداخته است. وی به این نتایج رسیده است که به طور کلی میزان برخورداری از مؤلفه های دموکراسی در متن و پرسش های

کتاب اول و دوم راهنمایی اصلاً رضایت بخش نیست و فقط در کتاب سوم راهنمایی می‌توان مؤلفه‌هایی از دموکراسی مردم سالاری دینی را مشاهده کرد.

همچنین تحقیقی به روش کیفی با عنوان "نقد و ارزیابی محتوای کتاب درسی دین و زندگی سال سوم دبیرستان" توسط (میرعارفین، ۱۳۸۳) انجام گردیده است. یافته‌های پژوهش یاد شده، به رغم روش شناختی آن، یعنی تحقیقی کیفی، تناسب محتوای کتاب را با بسیاری از مؤلفه‌های مورد نظر (مؤلفه‌های ذکر شده در جداول کتاب راهنمای تدریس) مثبت تلقی نموده است.

باریکانی (۱۳۸۵) در پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد خود با عنوان "تبیین هویت دینی دانش-آموزان و بررسی ارتباط آن با محتوای کتب دین و زندگی" در بررسی‌های خود حول محور دو سؤال پژوهشی به این نتیجه دست یافته که در مجموع مطالب و محتوای کتاب‌های دین و زندگی، چهار مقوله‌ی اساسی یعنی مؤلفه‌های انسان و طبیعت، بدن و قوای زیستی، مؤلفه خانواده و اخلاق فردی به اندازه‌ی مکفی و مورد نیاز مورد بحث و توجه قرار نگرفته است.

شمشیری (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان "بررسی تطبیقی کتاب تعلیمات دینی پیش از انقلاب با کتاب دین و زندگی سال اول دبیرستان" به مقایسه‌ی این دو کتاب پرداخته و به این نتایج رسیده است که با توجه به شرایط و مقتضیات دوران جدید و به ویژه آینده نگری، به نظر می‌آید که در کل، کتاب تعلیمات دینی پیش از انقلاب به لحاظ محتوایی، الگوی مناسب‌تری را برای برنامه‌ی درسی آموزش دینی در سال اول دبیرستان فراهم می‌آورد. البته این الگو می‌تواند با در نظر گرفتن نقاط قوت (به ویژه به لحاظ روشی) کتاب دین و زندگی و احیاناً کتاب‌های دیگری که در خلال سال‌های گذشته تدوین و تألیف شده‌اند، مورد بازنگری و اصلاح قرار گیرد.

در یک نگاه کلی به پژوهش‌ها و پایان‌نامه‌هایی که در این بخش مورد بررسی قرار گرفتند، می‌توان چنین نتیجه گرفت که بیشتر آن‌ها از لحاظ روش تحقیق مشابه با روشی است که در این مطالعه مورد استفاده قرار گرفته است. همانگونه که ملاحظه شد روش تحقیق کمی، روش غالب در انجام پژوهش‌هایی که به تحلیل محتوای کتب درسی پرداخته‌اند و یا پایان‌نامه‌هایی که در همین راستا به مطالعه پرداخته، بوده است. هر چند که مطالعات یاد شده هیچکدام حول محور تحقیق حاضر، یعنی تحلیل محتوای کتاب دین و زندگی دوره‌ی متوسطه صورت نگرفته‌اند، معذک فرآیند انجام تحقیق و اهداف تعیین شده برای آن‌ها در تناسب نزدیکی با اهداف و روش تحقیق در این مطالعه می‌باشند. نتایج حاصل از مطالعات انجام شده غالباً بیانگر وجود رابطه یا عدم وجود رابطه‌ی

معنادار بین محتوای کتب و اهداف تعیین شده است.

سؤال‌های تحقیق

سؤال‌های اصلی:

۱. میزان برخورداری کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره‌ی متوسطه از مؤلفه‌های بیست و چهارگانه اهداف در قلمرو باورها و گرایش‌ها به چه صورت می‌باشد؟
- ۲- میزان ضریب درگیری کتاب‌ها از لحاظ میزان برخورداری آن‌ها از مقوله‌های مفاهیم اساسی (هفتگانه‌ی) ذکر شده در جدول اهداف در قلمرو باورها و گرایش‌ها به چه صورت می‌باشد؟

سؤال‌های فرعی:

- ۱- نظرات دبیران درس دین و زندگی تا چه حد با ضرایب درگیری محتوای کتاب‌ها از نظر میزان برخورداری از مؤلفه‌های اهداف در قلمرو باورها و گرایش‌ها مطابقت دارند؟
- ۲- آیا از نظر دبیران درس دین و زندگی کتاب‌های دین و زندگی با تلفیق قرآن و دینی نقصی در اهداف آموزش قرآن به وجود نیاورده است؟
- ۳- آیا رابطه‌ی معناداری بین کتاب‌های دین و زندگی اول، دوم و سوم دوره‌ی متوسطه با توجه به مقوله‌های مفاهیم اساسی وجود دارد؟

تعریف مفاهیم کلیدی

محتوای کتاب‌های درسی

منظور مجموعه اطلاعات، متن و مفاهیم موجود در کتاب‌های درسی دوره‌ی متوسطه می‌باشد که مورد استفاده دانش‌آموزان قرار می‌گیرد و به آنان در قالب تدریس ارائه می‌گردد.

آموزش متوسطه

سومین مقطع رسمی آموزش در ایران است و طبق کلیت نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی شامل یک دوره سه ساله است (صافی، ۱۳۸۴).

محتوا

«اصول و مفاهیمی است که به شاگردان ارائه می‌شود تا ورود آنان را به فعالیت‌های آموزشی میسر و رسیدن آنان را به اهداف اجرایی امکان‌پذیر سازد» (شعبانی، ۱۳۷۲: ۲۱۱).

تحلیل محتوای کمی

فن تحقیق برای توصیف عینی، نظام‌مند و کمی محتوای آشکار را تحلیل محتوای کمی گویند (برلسون^۱، ۱۹۵۲ به نقل از لوتان کوی، ۱۳۷۵: ۳۶۴).

تحلیل محتوای کیفی

در این رابطه کوی معتقد است که تحلیل محتوا عمدتاً در مورد ارتباطاتی که معنای لغوی آن‌ها نسبتاً مشخص است به کار می‌رود و نه در مورد ارتباطاتی که دارای معنای تلویحی هستند. معنای لغوی، در زبان شناسی به پیام معنایی یا عبارتی به معنا مربوط می‌شود؛ معنای تلویحی به پیام زیبا شناختی، هیجانی یا احساسی مربوط می‌شود که صفاتی را به پیام می‌افزاید. امروزه تحلیل محتوا عملی بلند پروازانه است و می‌خواهد محتوای پنهان، ارزش نشانه‌های منزوی و معانی فراموش شده را آشکار سازد، انجام این کار را تحلیل محتوای کیفی گویند (برلسون، ۱۹۵۲ به نقل از لوتان کوی، ۱۳۷۵: ۳۶۴-۳۶۵).

روش تحقیق

تلاش جهت شناخت مسائل و مشکلات آموزشی و فراهم کردن اطلاعات مناسب و روا جهت تصمیم‌گیری‌های منطقی، روش‌های مختلفی را می‌طلبد. روش‌هایی که در مجموع می‌توان آن‌ها را با عناوین کمی، کیفی و ترکیبی طبقه‌بندی کرد. در تحقیق حاضر قصد محققان تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره‌ی متوسطه بود. چرا که برداشتن نقاب از محور پوشیده و افکار جهت دهنده کتاب‌های درسی یکی از نیات روش‌های تحلیل محتوا است (کوی، ۱۳۷۵: ۳۲). روش تحقیق مورد استفاده در این پژوهش تحلیل محتوا و نوع طرح تحقیق نیز کم غالب - غالب می‌باشد، در طرح کم‌غالب-غالب^۲ استفاده از یک انگاره (پارادایم) مثلاً انگاره کمی به صورت غالب و از انگاره دیگر یعنی انگاره کیفی در سطح پایین‌تری استفاده می‌شود. در این پژوهش از روش تحلیل محتوای کمی به عنوان روش غالب و از روش مصاحبه عمیق با تعدادی از افراد مطلع در قلمرو تحقیق جهت گردآوری اطلاعات به عنوان روش کم‌غالب استفاده گردیده است. گروهی از دبیران مجرب درس دین و زندگی و با سابقه که در سال تحصیلی ۹۳-۹۲ به تدریس درس دین و زندگی

1. Berelson

2. Dominant- less Dominant

در دوره ی متوسطه مشغول بوده اند، به عنوان نمونه ی هدفمند انتخاب و نظرات آنها پیرامون میزان برخورداری کتاب های دین و زندگی از مقوله های مفاهیم اساسی (هفت گانه) مندرج در کتاب معلم (راهنمای تدریس) استخراج گردید. نتایج حاصل که به روش مقایسه مستمر داده ها حاصل شده است را ابتدا توصیف و سپس ضمن مقایسه آنها با نتایج حاصل از ضرائب درگیری کتاب ها تا حدودی وارد مرحله ی تحلیل و تفسیر موارد مشاهده شده نموده ایم.

روش اطلاع یابی

روش جمع آوری داده ها در این پژوهش، از بین چهار روشی که مارشال و راسمن برای جمع-آوری نام برده اند، از دو روش اسنادی و مصاحبه ی عمیق استفاده شد:

- ۱- شیوه اسنادی^۱. صاحب نظران روش اسنادی را بهترین روش جامع می دانند زیرا این شیوه نوعی استراتژی تحلیلی است و از سایر روش ها عینی تر است (مارشال و راسمن^۲، ۱۳۸۱: ۱۱۹).
- ۲- مصاحبه ی عمیق^۳. از روش های شناخته شده ای است که به هنگام جمع آوری داده های کیفی به صورت فزاینده ای مورد استفاده قرار می گیرد (مارشال و راسمن، ۱۳۸۱: ۱۱۱). در این مطالعه با استفاده از این روش به گردآوری داده های اولیه پرداخته شد. قواعد حداکثر تنوع^۴ و رسیدن به نقطه اشباع شدگی^۵، در رابطه با انتخاب اسناد مورد مطالعه و نیز انتخاب افراد مورد مصاحبه، رعایت گردید. بدین ترتیب، در راستای اهداف و سؤال های تحقیق از افراد و اسنادی استفاده گردید که، به استناد لینکن و گیوبا^۶، ۱۹۸۵، به نقل از میکات و مورهاوس، ۱۹۹۴، می توانستند بیشترین و دقیقترین اطلاعات در قلمرو موضوع تحقیق را به ما ارائه دهند.

تحلیل محتوا

در این مطالعه از روش تحلیل محتوای جهت دار^۷ یا تحلیل محتوای مفهومی^۸ برای تحلیل محتوای متن و سؤال های هر درس استفاده شد. تحلیل محتوای جهت دار، بنا به نظر شی-یه و

-
1. Documentary
 2. Marshal l & Rossman
 3. Indepth Interview
 4. maximum variation sampling
 5. saturation points
 4. Lincoln & Guba
 7. Directed Content Analysis
 8. Conceptual Content Analysis

شانون (۲۰۰۵)، نوعی از روش‌های تحلیل محتوا است که هرگاه نظریه‌ی موجود یا تحقیقات پیشین در رابطه با یک پدیده، یا ناقص هستند و یا توصیف بیشتر آنها سودمند خواهد بود، مورد استفاده قرار می‌گیرد. در روش تحلیل محتوای مفهومی نیز محقق به تعیین بسامد واحدهای تحلیل موجود در متن، سؤال‌ها و یا حتی تصاویر، که مبتنی بر یک نظریه پیشینی است، اقدام می‌کند و درصدهای حاصل از شمارش وجود یا عدم وجود واحدهای تحلیل مورد نظر را تعیین می‌نماید. در واقع با این روش به تعیین فراوانی و یا اکتساب کمیّت مفاهیم موجود در متن می‌پردازد (مزیدی، ۱۳۸۵ به نقل از پالم کوئیست، ۱۹۹۷). در این پژوهش متن کتاب‌ها بر اساس مؤلفه‌های از پیش تعیین شده مورد تحلیل قرار گرفت و از تحلیل محتوای جهت‌دار یا به عبارتی از روش تحلیل محتوای مفهومی استفاده گردید. برای تعیین ضرایب درگیری (ISI) ابتدا، به منظور تعیین واحدهای تحلیل مندرج در متن، به تجزیه‌ی متن و پرسش‌های هر درس پرداخته و سپس با استناد به مقوله‌های مفاهیم اساسی (هفت‌گانه) (اعتصامی، ۱۳۸۵) بسامدهای مربوط به هر کدام از مقوله‌های یاد شده را تعیین نمودیم. بدین ترتیب متن و قسمت‌های اندیشه و تحقیق (پرسش‌های) کلیه کتاب‌های دین و زندگی دوره‌ی متوسطه مورد تحلیل قرار گرفتند.

پایایی تحقیق

واحد تحلیل در این پژوهش "پاراگراف" بود و مقوله‌های مورد استفاده نیز از اهداف در قلمرو باورها و گرایش‌های ذکر شده در کتاب معلّم (راهنمای تدریس) برگرفته شدند. در این مطالعه از تکنیک ویلیام رمی (مزیدی، ۱۳۸۵) جهت تحلیل محتوای متن و تشخیص واحدهای تحلیل مرتبط و غیرمرتبط با اهداف مذکور استفاده شد. برای سنجش پایایی تحقیق قسمت‌هایی از متن موجود در کتاب‌های دین و زندگی دوره‌ی متوسطه به عنوان واحدهای تحلیلی که، از نظر محققان مرتبط یا غیرمرتبط با اهداف تشخیص داده شدند، انتخاب و به عنوان نمونه در اختیار تنی چند از استادان بخش‌های دانشکده‌های علوم تربیتی و روان‌شناسی و معارف اسلامی دانشگاه شیراز قرار داده شد. سپس از آنها خواسته شد، تا نظرات تشخیصی خود را در فرمی، با انتخاب عدد یک به عنوان مرتبط و عدد دو به عنوان غیرمرتبط، در مقابل هر کدام از واحدهای تحلیل اعلام دارند. با مقایسه و تطبیق نتایج حاصل با نظر محققان، ضریب توافق بالایی حاصل گردید که نشان از همسوئی نظرات و در نتیجه پایایی مطلوب روش تحقیق بود.

روش تجزیه و تحلیل داده ها

بعد از مشخص شدن واحدهای تحلیل، به محاسبه ی ضرائب درگیری، یعنی سنجش نسبت بین واحدهای مشمول مقوله های هفت گانه و واحدهای تحلیل غیر مشمول اقدام و نتایج حاصل از ضرائب درگیری را، با استناد به روش تحلیل محتوای جهت دار یا مفهومی، مورد مقایسه و بحث و بررسی قرار دادیم. اما در بخش کیفی تحقیق، محققان، ضمن انجام مصاحبه ی عمیق با تعدادی از دبیران منتخب و جويا شدن نظراتشان، با نگاه سریع یا اجمالی^۱ به داده های گردآوری شده و سازواری^۲ آن ها و با استفاده از روش مقایسه ی مستمر داده ها^۳ به تجزیه و تحلیل آن ها پرداختیم. با تخصیص کدهای باز^۴ و ساخت مفاهیم اولیه^۵ به مقوله های جانبی^۶ دست یافته و با انجام کد گذاری محوری^۷ به استخراج مقوله های مرکزی^۸ پرداختیم. آنگاه مقوله های مرکزی که حاصل نظرات جمعی شرکت کنندگان در تحقیق بود را با نتایج حاصل از ضرائب درگیری، با استفاده از روش توصیفی - تفسیری، مورد مقایسه و بحث و بررسی قرار دادیم. توضیح این که استروس و کربین^۹ سه رویکرد را در تجزیه و تحلیل اطلاعات کیفی ارائه داده اند (مایکوت و مورهاوس^{۱۰}، ۱۲۲: ۱۹۹۴) که این سه رویکرد عبارتند از: الف) رویکرد توصیفی^{۱۱} ب) رویکرد توصیفی - تفسیری^{۱۲}، ج) رویکرد تفسیری - تجریدی^{۱۳} که در بخش مربوط به مصاحبه ابتدا به توصیف نظرات و سپس به تفسیر نتایج حاصل از مقولات مستخرج پرداخته ایم.

کتاب های دین و زندگی هر سه پایه از سه مرحله تحت عناوین: 1- آمادگی در اندیشه و قلب، 2- آهنگ سفر و 3- قدم در راه تشکیل شده اند. هر مرحله شامل چندین درس می شود. در این تحقیق، محققان، پاراگراف های هر درس و نیز قسمت های اندیشه و تحقیق را به طور کامل به عنوان

1. Glance looking
2. Unitizing of data
3. constant comparative method
4. Open coding
5. Concept making
6. Subsidiary categories
7. Axial coding
8. Focal categories
9. Straus & Corbin
10. Maykat & Morhouse
11. Descriptive
12. Descriptive interpretive
13. interpretive abstract

واحدهای تحلیل در نظر گرفتند. در ادامه نمونه‌هایی از جداول مربوط به تحلیل کتاب‌ها با توجه به مقوله‌های هفت گانه آورده شده است:

جدول ۱: تحلیل محتوای متن کتاب دین و زندگی اول متوسطه بر اساس مقوله‌ی مبانی و اصول

دین

۱- مبانی و اصول دین								
شماره درس	۱- تقویت ایمان به خدا و معاد و توجه به آثار آن در زندگی	۲- تقویت روحیه‌ی غیب‌باوری و احساس حضور و تدبیر خداوند در جهان	۳- علاقه‌مندی به زندگی معنوی با توجه به غایت مندی جهان و آینده‌ی انسان در جهان آخرت	۴- علاقه‌مندی به بهره‌گرفتن از هدایت الهی از طریق پیامبران و امامان (ع)	۵- احساس تعهد و مسئولیت در قبال حکومت اسلامی و برقراری و عدل در جامعه	جمع واحدهای دارای مؤلفه مبانی و اصول دین	جمع واحدهای فاقد مؤلفه مبانی و اصول دین	جمع واحدهای تحلیل
۱	-	-	-	-	-	-	۱	۱
۲	-	۲	۱	-	-	۳	۸	۱۱
۳	-	-	-	-	-	-	۸	۸
۴	۲	-	-	۱	-	۳	۹	۱۲
۵	۸	-	۱	-	-	۹	-	۹
۶	-	۱	-	-	-	۱	-	۱
۷	۳	-	-	-	-	۳	۳	۶
۸	۲	-	-	-	-	۲	۱۰	۱۲
۹	۱	۱	-	-	-	۲	۸	۱۰
۱۰	۱	-	-	-	-	۱	۱۰	۱۱
۱۱	۲	-	۱	-	-	۳	۷	۱۰
۱۲	۱	-	۲	-	-	۳	۱۰	۱۴
۱۳	۲	-	-	-	-	۲	۲۱	۲۳
۱۴	-	-	-	-	-	-	۳	۳
۱۵	۱	-	-	-	-	۱	-	۱

۱۰	۸	۲	-	-	۱	-	۱	۱۶
۱۷	۱۷	-	-	-	-	-	-	۱۷
۱۱	۱۱	-	-	-	-	-	-	۱۸
۱۶۹	۱۳۴	۳۵		۱	۶	۴	۲۴	جمع

تحلیل محتوای قسمت‌های اندیشه و تحقیق کتاب دین و زندگی اول متوسطه بر اساس مقوله‌ی مبانی و اصول دین

جدول ۲: مقایسه تعداد تکرار مؤلفه‌های بیست و چهارگانه در بخش‌های مختلف کتاب دین و

زندگی اول متوسطه بر اساس

۱- مبانی و اصول دین								
جمع واحدهای تحلیل	جمع واحدهای فاقد مؤلفه مبانی و اصول دین	جمع واحدهای دارای مؤلفه مبانی و اصول دین	۵- احساس تعهد و مسئولیت در قبال حکومت اسلامی و برقراری و عدل در جامعه	۴- علاقه‌مندی به بهره‌گرفتن از هدایت الهی از طریق پیامبران و امامان (ع)	۳- علاقه‌مندی به زندگی معنوی با توجه به غایت‌مندی جهان و آینده‌ی انسان در جهان آخرت	۲- تقویت روحیه‌ی غیب‌باوری و احساس حضور و تدبیر خداوند در جهان	۱- تقویت ایمان به خدا و معاد و توجه به آثار آن در زندگی	شماره درس
-	-	-	-	-	-	-	-	۱
۵	۲	۲	-	-	۲	-	-	۲
۴	۴	-	-	-	-	-	-	۳
۴	۲	۱	-	-	-	-	۱	۴
۲	۲	-	-	-	-	-	-	۵
-	-	-	-	-	-	-	-	۶
۲	-	۲	-	-	-	-	۲	۷
۲	۱	۱	-	-	-	-	۱	۸
۵	۲	۲	-	-	-	-	۲	۹
۵	۵	-	-	-	-	-	-	۱۰

۳	۳	-	-	-	-	-	-	۱۱
۶	۶	-	-	-	-	-	-	۱۲
۴	۴	-	-	-	-	-	-	۱۳
۲	۲	-	-	-	-	-	-	۱۴
-	-	-	-	-	-	-	-	۱۵
۵	۵	-	-	-	-	-	-	۱۶
۱	۱	-	-	-	-	-	-	۱۷
۱	۱	-	-	-	-	-	-	۱۸
۵۰	۳۹	۱۱	-	-	۳	-	۸	جمع

جدول شماره‌ی ۳: مقوله‌ی مبانی و اصول دین

۱- مبانی و اصول دین							
شماره درس	۱- تقویت ایمان به خدا و معاد و توجه به آثار آن در زندگی	۲- تقویت روحیه‌ی غیب‌باوری و احساس حضور و تدبیر خداوند در جهان	۳- علاقه‌مندی به زندگی معنوی با توجه به غایت مندی جهان و آینده‌ی انسان در جهان آخرت	۴- علاقه‌مندی به بهره گرفتن از هدایت الهی از طریق پیامبران و امامان (ع)	۵- احساس تعهد و مسؤلیت در قبال حکومت اسلامی و برقراری عدل در جامعه	جمع واحدهای دارای مؤلفه مبانی و اصول دین	جمع واحدهای تحلیل
پرسش	۸	-	۴	-	-	۱۱	۵۰
درصد پرسش	۱۶	-	۶	-	-	۲۲	-
متن	۲۴	۴	۶	۱	-	۳۵	۱۶۹
درصد متن	۱۴/۲۰	۲/۳	۳/۵	۱/۵۹	-	۲۰/۵۹	-
مجموع	۳۲	۴	۹	۱	-	۴۶	۲۱۹
درصد	۶۹/۵۶	۸/۶۹	۱۹/۵۶	۲/۱۷	-	۲۱	-

جدول ۴: مقایسه تعداد تکرار مؤلفه های بیست و چهارگانه در بخش های مختلف کتاب دین و

زندگی اول متوسطه بر اساس مقوله ی مبانی و اصول دین

پایه	درصد مجموع واحدهای دارای مفاهیم اساسی و مؤلفه های بیست و چهارگانه در متن	درصد مجموع واحدهای دارای مفاهیم اساسی و مؤلفه های بیست و چهارگانه در پرسش
اول متوسطه	۲۰/۵۹	۲۲
دوم متوسطه	۳۹/۰۵	۳۳/۳۳
سوم متوسطه	۲۴/۷۴	۲۱/۰۵

جدول ۵: ضریب درگیری دانش آموزان با محتوای کتاب های دین و زندگی دوره ی متوسطه بر

اساس مقوله های قرآن کریم و سنت و سیره

پایه	ضریب درگیری با متن	ضریب درگیری با اندیشه و تحقیق	مجموع	میانگین
اول متوسطه	۰/۳۷	۰/۳۱	۰/۶۸	۰/۳۴
دوم متوسطه	۰/۱۵	۰/۲۵	۰/۴۰	۰/۲۰
سوم متوسطه	۰/۴۲	۰/۴۶	۰/۸۸	۰/۴۴

میانگین ضریب درگیری متن و بخش اندیشه و تحقیق در کتاب دین و زندگی سوم متوسطه بیشتر از کتاب های اول و دوم و در کتاب اول بیشتر از دوم است.

جدول ۶: مجذور خی کل مقوله های مفاهیم اساسی کتاب های دین و زندگی اول، دوم و سوم

دوره ی متوسطه

کتاب ها	درجه آزادی	سطح معنی داری
دین و زندگی اول، دوم و سوم متوسطه	۱۴	۰/۰۰۱

$P < .001$

رابطه آماری معناداری بین کتاب های مورد مطالعه از لحاظ واحدهای تحلیل مشمول مقوله مفاهیم اساسی ملاحظه شده است.

پاسخ به سؤالات تحقیق و توصیف نتایج حاصل از تحلیل محتوای کتاب‌های دین و

زندگی دوره‌ی متوسطه

۱- آیا کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره‌ی متوسطه از مؤلفه‌های بیست و چهارگانه اهداف

در قلمرو باورها و گرایش‌ها برخوردار می‌باشند؟

در پاسخ به این سؤال میزان برخورداری کتاب دین و زندگی *اول متوسطه* از مؤلفه‌های فوق

به این صورت بود:

بسامد واحدهای تحلیل در رابطه با مؤلفه‌های مربوط به مقوله‌ی مبانی و اصول دین ۴۶

مورد؛

مقوله‌های قرآن کریم و سنت و سیره برابر با ۵۸ مورد؛ مقوله‌های انسان در اسلام و جامعه

اسلامی برابر با ۳۱ مورد و در خصوص مؤلفه‌های مربوط به مقوله‌های راه زندگی (اخلاق، اعمال

و آداب) و دین در دنیای جدید ۲۹ مورد به دست آمده است.

میزان برخورداری کتاب دین و زندگی *دوم متوسطه* از مؤلفه‌های بیست و چهارگانه نیز به

این صورت بود:

بسامد واحدهای تحلیل در رابطه با مؤلفه‌های مربوط به مقوله‌ی مبانی و اصول دین ۱۱۲

مورد؛ مقوله‌های قرآن کریم و سنت و سیره ۴۳ مورد؛ مقوله‌های انسان در اسلام و جامعه اسلامی

۴۱ مورد و در ارتباط با مقوله‌های راه زندگی (اخلاق، اعمال و آداب) و دین در دنیای جدید ۱۸

مورد مشخص شده است.

میزان برخورداری کتاب دین و زندگی *سوم متوسطه* از مؤلفه‌های بیست و چهارگانه به این

صورت گزارش شد:

بسامد واحدهای تحلیل در رابطه با مقوله‌ی مبانی و اصول دین ۷۵ مورد؛ مقوله‌های قرآن-

کریم و سنت و سیره ۱۰۲ مورد؛ مقوله‌های انسان در اسلام و جامعه اسلامی ۳۲ مورد و در

خصوص مقوله‌های راه زندگی (اخلاق، اعمال و آداب) و دین در دنیای جدید تنها ۹ مورد نشان داده

شده اند.

۲- آیا کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره‌ی متوسطه از مقوله‌های مفاهیم اساسی (هفت-

گانه) ذکر شده در جدول اهداف در قلمرو باورها و گرایش‌ها برخوردار می‌باشند؟

با توجه به اینکه میزان ضرایب درگیری^۱ حاصل از تحلیل محتوای متن کتاب درسی دین و زندگی *اول متوسطه* در رابطه با مقوله‌ی مبانی و اصول دین برابر با (ISI=۰/۲۵)، مقوله‌های قرآن کریم و سنت و سیره معادل (ISI=۰/۳۷)، مقوله‌های انسان در اسلام و جامعه اسلامی مساوی (ISI=۰/۱۶) و مقوله‌های راه زندگی (اخلاق، اعمال و آداب) برابر با (ISI=۰/۲۰) تعیین گردیده است، می‌توان نتیجه گرفت که کتاب دین و زندگی اول متوسطه مورد مطالعه با محتوای فعلی نمی‌تواند دانش‌آموزان را با مقوله‌های مفاهیم اساسی آشنا کند. به عبارت دیگر محتوای کتاب یاد شده در زمینه توجه به مقوله‌های مفاهیم اساسی هفت گانه بسیار ضعیف تدوین گردیده است.

نتایج حاصل از میزان ضرایب درگیری مربوط به قسمت‌های *اندیشه و تحقیق* کتاب دین و زندگی اول متوسطه، در رابطه با مقوله‌ی مبانی و اصول دین برابر (ISI=۰/۳۸)، مقوله‌های قرآن-کریم و سنت و سیره معادل (ISI=۰/۳۱) مقوله‌های انسان در اسلام و جامعه اسلامی برابر با (ISI=۰/۱۶) گزارش شده است. در ضمن هیچ یک از واحدهای تحلیل در قسمت اندیشه و تحقیق از مقوله‌های راه زندگی (اخلاق، اعمال و آداب) برخوردار نبودند. نتایج به دست آمده بیانگر این مطلب است که قسمت‌های اندیشه و تحقیق کتاب دین و زندگی اول متوسطه، با محتوای فعلی، نمی‌تواند دانش‌آموزان را در حد قابل قبولی با مقوله‌های مفاهیم اساسی آشنا کند و کتاب در این زمینه هم ضعیف عمل نموده است.

در رابطه با تحلیل محتوای متن کتاب‌های دین و زندگی *دوم متوسطه* در مورد مقوله‌های مفاهیم اساسی، این ضرایب درگیری به دست آمده است: مقوله‌ی مبانی و اصول دین برابر با (ISI=۰/۶۴)، مقوله‌های قرآن کریم و سنت و سیره معادل (ISI=۰/۱۵)، مقوله‌های انسان در اسلام و جامعه اسلامی برابر با (ISI=۰/۱۴) و مقوله‌های راه زندگی (اخلاق، اعمال و آداب) مساوی با (ISI=۰/۰۶).

نتایج این را نشان می‌دهند که مطالب کتاب دین و زندگی دوم متوسطه در رابطه با مقوله‌ی مبانی و اصول دین نسبتاً خوب عمل کرده است و کتاب توانسته است تا حدودی آنچه را که نیاز دانش‌آموزان در این زمینه بوده است، را بیان کند. اما کتاب فوق دانش‌آموزان را به خوبی با بقیه‌ی مقوله‌ها آشنا نکرده، بنابراین می‌توان چنین عنوان کرد که در سایر مقوله‌ها ضعیف عمل شده است. نتایج حاصل از تعیین میزان ضرایب درگیری دانش‌آموزان با قسمت‌های *اندیشه و تحقیق*

در رابطه با مقوله‌های مفاهیم اساسی به این صورت است: در رابطه با مقوله‌ی مبانی و اصول دین برابر با (ISI=۰/۴۴)، مقوله‌های قرآن کریم و سنت و سیره معادل (ISI=۰/۲۵)، مقوله‌های انسان در اسلام و جامعه اسلامی مساوی با (ISI=۰/۲۵) و مقوله‌های راه زندگی (اخلاق، اعمال و آداب) و دین در دنیای جدید برابر با (ISI=۰/۰۵).

بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که کتاب دین و زندگی دوم متوسطه با وجود کیفیت نگارش فعلی در رابطه با قسمت‌های اندیشه و تحقیق نمی‌تواند دانش‌آموزان را با مقوله‌های مفاهیم اساسی آشنا کند و در این زمینه نیز ضعیف عمل کرده است.

نتایج حاصل از تعیین میزان ضرایب درگیری با متن کتاب دین و زندگی سوم متوسطه چاپ (۱۳۸۷) با مقوله‌های مفاهیم اساسی به این صورت می‌باشد: در رابطه با مقوله‌ی مبانی و اصول دین برابر با (ISI=۰/۳۲) مقوله‌های قرآن کریم و سنت و سیره معادل (ISI=۰/۴۲) مقوله‌های انسان در اسلام و جامعه اسلامی برابر با (ISI=۰/۱۱) و مقوله‌های راه زندگی (اخلاق، اعمال و آداب) و دین در دنیای جدید مساوی با (ISI=۰/۰۲). با توجه به نتایج به دست آمده کتاب دین و زندگی سوم متوسطه نیز در رابطه با این مقوله‌ها ضعیف عمل کرده است.

نتایج حاصل از تعیین میزان ضرایب درگیری دانش‌آموزان با قسمت‌های اندیشه و تحقیق در رابطه با مقوله‌های مفاهیم اساسی به این صورت است: در رابطه با مقوله‌ی مبانی و اصول دین برابر با (ISI=۰/۲۶) مقوله‌های قرآن کریم و سنت و سیره معادل (ISI=۰/۴۶) مقوله‌های انسان در اسلام و جامعه اسلامی برابر با (ISI=۰/۱۱) و مقوله‌های راه زندگی (اخلاق، اعمال و آداب) و دین در دنیای جدید مساوی با (ISI=۰/۰۶).

از نتایج یاد شده می‌توان نتیجه گرفت که کتاب دین و زندگی سوم متوسطه مورد مطالعه با ساخت کمی و محتوایی فعلی، در قسمت‌های اندیشه و تحقیق، کارآیی لازم برای آشنا کردن دانش‌آموزان با مقوله‌های مفاهیم اساسی را ندارد و در این زمینه نیز کتاب ضعیف عمل کرده است.

۳- آیا نظرات دبیران درس دین و زندگی با ضرایب درگیری محتوای کتاب‌ها از نظر میزان برخورداری از مقوله‌های مفاهیم اساسی اهداف در قلمرو باورها و گرایش‌ها مطابقت دارند؟

مجموع ضریب‌درگیری‌های به دست آمده از کل کتاب‌های دین و زندگی دوره‌ی متوسطه بیانگر این نتایج است که تقریباً پنجاه درصد مطالب کتاب‌ها در رابطه با مقوله‌ی مبانی و اصول دین

است. در مصاحبه‌های انجام شده با دبیران نیز به این نتیجه رسیدیم، که تقریباً شصت درصد دبیران هم معتقد بودند که در زمینه‌ی مسائل اعتقادی مطالب کتاب‌ها کامل می‌باشد.

در مورد مقوله‌های قرآن کریم و سنت و سیره و مؤلفه‌های آنها نتایج حاصل از ضرایب درگیری نشان می‌دهد که کتاب‌ها نتوانسته‌اند مطالب مرتبط با مقوله‌های فوق را به خوبی به دانش‌آموزان ارائه دهند. بررسی پاسخ‌های دبیران در مصاحبه انجام شده نیز نشان دهنده همین مطلب است. مطالبی که در کتاب‌ها در رابطه با سنت و سیره ارائه شده است، مطالب مفید و مورد نیاز دانش‌آموزان می‌باشد، اما کافی نیست. شایسته است که محتوای کتاب‌ها به گونه‌ای تدوین شوند که در این زمینه اطلاعات بیشتری در اختیار دانش‌آموزان قرار دهند.

نتایج به دست آمده از ضرایب درگیری مقوله‌های راه زندگی (اخلاق، اعمال و آداب) و دین در دنیای جدید نیز نشان می‌دهد که کتاب‌ها در این زمینه‌ها به طور ضعیفی عمل کرده‌اند و مطالب مورد نیاز دانش‌آموزان در متن دروس گنجانده نشده است. بررسی پاسخ‌های دبیران در مصاحبه انجام شده نیز نشان دهنده همین مطلب است. دبیران بر این باور بودند که، در زمینه‌ی اخلاقیات، مطالب ارائه شده در کتاب‌ها بسیار کم، ناچیز و غیر مؤثر هستند. در حالیکه نیازهای عمده و اساسی دانش‌آموزان ما در حال حاضر پیرامون مسائل اخلاقی و یا مسائل مذهبی جدیدی است که در جامعه با آن‌ها روبه‌رو هستند و متأسفانه در کتاب‌ها به این موضوعات پرداخته نشده است.

ضرایب درگیری به دست آمده در رابطه با مقوله‌های انسان در اسلام و جامعه اسلامی ضعیف بوده و بیانگر کمبود مطالب کتاب‌ها در این زمینه می‌باشد. در مصاحبه‌های انجام شده نیز، دبیران منتخب پیرامون این مقوله‌ها صحبتی به میان نیاوردند.

۴- آیا از نظر دبیران درس دین و زندگی، کتاب‌های دین و زندگی با تلفیق قرآن و

دینی نقصی در اهداف آموزش قرآن به وجود نیاورده است؟

همانطور که در مقدمه‌ی کتاب‌های دین و زندگی دوره‌ی متوسطه آمده است، مؤلفان کتاب‌ها سعی کرده‌اند، تا معارف اسلامی را با استناد به آیات قرآنی به دانش‌آموزان آموزش دهند. با توجه به این موضوع کتاب آموزش قرآن کریم با کتاب بینش اسلامی تلفیق شدند. در مصاحبه‌های انجام شده با دبیران، بیشتر آنان از تلفیق دو کتاب راضی بودند، زیرا، زمانی که دانش‌آموزان آیات قرآنی را می‌خوانند و ترجمه می‌کنند مفهوم آیات را بیشتر و بهتر درک می‌کنند. در نتیجه تلفیق این دو کتاب نقصی در آموزش قرآن کریم به وجود نیاورده است.

۵- آیا رابطه‌ی معناداری بین کتاب‌های دین و زندگی اول، دوم و سوم دوره‌ی

متوسطه با توجه به مقوله‌های مفاهیم اساسی وجود دارد؟

همان طور که نتایج آزمون مجذور خی (جدول شماره‌ی ۶)، در رابطه با کل مقوله‌های مفاهیم اساسی در سه کتاب دین و زندگی دوره‌ی متوسطه نشان می‌دهد، رابطه‌ی معنا داری بین کل واحدهای تحلیل مشمول مقوله‌های مفاهیم اساسی در کتاب‌های دین و زندگی اول، دوم و سوم متوسطه وجود دارد. به عبارت دیگر، میانگین واحدهای تحلیل واجد مقوله‌های مفاهیم اساسی در کتاب دین و زندگی سوم متوسطه بیشتر از اول و دوم و در کتاب دوم بیشتر از کتاب اول گزارش شده است.

نتیجه گیری

جامعه‌ی امروز در تربیت دینی با چالش‌های رو به تزاید روبه رو است. یکی از این چالش‌ها خصیصه‌ی ساخت زدایی است، ساختارهای مفهومی که ما اکنون با آن‌ها تربیت دینی خود را سامان می‌دهیم در برابر موج ساخت زدایی متزلزل شده است، در این مورد می‌توان به ساختار دور و نزدیک اشاره کرد. در ساختار دور که در گذشته رایج بود، دور داشتن افراد از محیط‌های نامطلوب جهت تربیت امکان پذیر بود و فرد با ماندن در محیط تربیتی مطلوب می‌توانست خود را حفظ نماید ولیکن امروز به دلیل گستره‌ی ارتباطات این مسأله از بین رفته است و محیط مطلوب و نامطلوب در یک جا کنار هم فراهم شده است. بنابراین، به وضوح مشخص است که تربیت دینی نسل جوان ما در برابر چالش‌هایی قرار دارد که رویارویی با این چالش‌ها در گرو فهم صحیح دین است (بختیار نصرآبادی، ۱۳۸۶: ۱۳۶). از جمله راه‌هایی که می‌توان به وسیله‌ی آن فهم صحیحی از دین در ذهن دانش‌آموزان به وجود آورد، تدوین کتاب‌های دینی با توجه به مؤلفه‌های ذکر شده در جدول اهداف در قلمرو باورها و گرایش‌ها که در کتاب معلم (راهنمای تدریس) آمده، می‌باشد. این جدول دارای بیست و چهار مؤلفه است. سیر قرار گرفتن این مؤلفه‌ها به این صورت است که در ابتدا دانش‌آموزان با مؤلفه‌های مبانی و اصول دین و سپس قرآن کریم، سنت و سیره، انسان در اسلام، جامعه اسلامی، راه زندگی (اخلاق، اعمال و آداب) و در آخر با مؤلفه‌ی دین در دنیای جدید آشنا می‌شوند. لذا تدوین دقیق کتاب‌های دینی با توجه با این مؤلفه‌ها می‌تواند از نظر محتوا تا اندازه ای دانش‌آموزان را به فهم صحیح دین نزدیک کند و الزام عملی را در آن‌ها به وجود آورد.

کتاب‌های دینی در اصل به عنوان ابزارها و محتواهایی هستند که می‌توانند شناخت‌ها، بینش و مهارت‌های لازم را در دانش‌آموزان ایجاد نمایند تا دانش‌آموزان را به درک مفاهیم، حقایق و تعمیم‌های زندگی مادی و اخروی برسانند. بنابراین، در این مطالعه محققان سعی نمودند تا با تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره‌ی متوسطه، بر اساس روش ویلیام رمی، به تعیین میزان برخورداری کتاب‌های مذکور از مقوله‌های مفاهیم اساسی و مؤلفه‌های بیست و چهارگانه اهداف در قلمرو باورها و گرایش‌ها (اعتصامی، ۱۳۸۶) پردازند. در کنار تحلیل محتوای کتابها، سعی شد تا با انجام مصاحبه با دبیران دینی نظر آن‌ها را در مورد کاربرد این مقوله‌ها در کتاب‌ها یاد شده جویا شویم.

با نگاه کلی به نتایج حاصل از تحلیل کتاب‌های دین و زندگی دوره‌ی متوسطه و ضعف‌های موجود در محتوای آنها از لحاظ اهداف مورد نظر از یکطرف و با توجه به اینکه دانش‌آموزان با شرایط فعلی با چالش‌های دینی، اعتقادی و فکری گوناگونی مواجهه بوده و به طور گسترده‌ای در معرض سایر فرهنگ‌ها، ارزش‌های اجتماعی و دینی قرار دارند، ضروری است تا محتوای کتاب‌های دین و زندگی روش روبه رو شدن با فرهنگ‌ها، ارزش‌های اجتماعی و دینی را به فراگیران نشان دهد. آنچه مورد توجه است اینکه در جدول اهداف در قلمرو باورها و گرایش‌ها به این موارد اشاره شده، اما، هنگام تألیف و تدوین محتوای کتاب‌ها به طور دقیق به آن‌ها پرداخته نشده است. امید است که نتایج حاصل از این مطالعه و مطالعات مشابه بتوانند راه کاری هر چند کوچک برای اصلاح و اعتلای محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره‌ی متوسطه به وسیله‌ی مؤلفان محترم ارایه دهند.

پیشنهاد‌های کاربردی

پیشنهاد می‌گردد که سازمان تدوین کتب درسی، در تجدید نظر نسبت به اصلاح و یا تغییر محتوای کتاب‌های دین و زندگی که چند سالی از تدوین آنها می‌گذرد، اقدام نماید و در این رابطه توجه صاحب‌نظران و برنامه‌ریزان درسی را به موارد زیر معطوف می‌داریم:

۱- قابل فهم نمودن مطالب از لحاظ عینیت بخشی به مطالب و امکان عملی شدن آنها در

رفتار دانش‌آموزان؛

۲- توجه به پدیده‌ی جهانی شدن در عصر حاضر و اشاره به پیامدهای این پدیده و تأثیراتی

که در نگرش دینی دانش‌آموزان می‌گذارد؛

- ۳- ایجاد ارتباط افقی و عمودی مطالب کتاب با کتاب‌های ادبیات، تاریخ و جامعه‌شناسی برای هر چه بیشتر کاربردی کردن مطالب کتاب‌ها؛
- ۴- کاربردی شدن موضوعات، مسائل و مطالب کتاب‌ها به نحوی که نوجوانان بتوانند آنها را درک و هضم نمایند؛
- ۵- محتوا و اندیشه تحقیق (پرسش‌ها) در هر درس متناظر به اهداف مورد نظر و مؤلفه‌های مرتبط با آنها تدوین شود؛
- ۶- جذب معلمان علاقه‌مند و آشنا به روش‌های تدریس نوین که دارای بینش وسیع در امور مذهبی بوده و از توان و قدرت جاذبه بالایی برخوردار باشند؛
- ۷- تدوین کتاب‌هایی با عنوان *اخلاق اسلامی*، برای دانش‌آموزان این مقطع تحصیلی، به منظور هر چه بیشتر مانوس کردن آن‌ها با موضوعات اخلاقی فراموش شده.

پیشنهاد‌های پژوهشی

- ۱- انجام تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی از منظر اهداف اخلاقی و اجتماعی در نظام تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران؛
- ۲- بررسی دیدگاه صاحب نظران، مدرسین و کارشناسان حوزه اخلاق به منظور ارائه راه کارهایی برای تدوین کتاب‌های دین و زندگی که مشمول مؤلفه‌های اخلاق عملی باشد؛
- ۳- انجام تحقیقاتی به صورت کیفی به منظور فهم ادراک واقعی دانش‌آموزان از مفاهیم اخلاقی مندرج در کتاب‌ها و میزان اثربخشی آن‌ها در زندگی فردی و اجتماعی آنان.

محدودیت‌های تحقیق

- ۱- کمبود پیشینه تحقیق در زمینه باورها و گرایش‌های اعتقادی در بخش تحقیقات خارجی؛
- ۲- عدم امکان دسترسی به مؤلفان کتاب‌ها توسط محقق به منظور انجام مصاحبه و کسب نظرات آنها؛
- ۴- کاستی منابع و تحقیقات مشابه در ایران به منظور مقابله و مقایسه نتایج حاصل از این مطالعه با نتایج مطالعات قبلی؛
- ۵- احتمال عدم تشخیص دقیق واحدهای تحلیل مشمول مقوله‌های اهداف در قلمرو باورها و

منابع

الف. فارسی

۱. اسدپور، کبری. (۱۳۸۷). تحلیل محتوای کتاب های تعلیمات اجتماعی دوره ی راهنمایی بر اساس مؤلفه های دموکراسی. پایان نامه ارشد. استاد راهنما دکتر: محمد مزیدی. دانشگاه شیراز.
۲. اعتصامی، محمدمهدی. (۱۳۸۵). کتاب معلم راهنمای تدریس، قرآن و تعلیمات دینی (۲)، چاپ دوم. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی ایران.
۳. ایمانی، محسن و مظفر، محمد. (۱۳۸۲). تحلیل محتوای کتاب هدیه های آسمانی و کتاب کار پایه دوم دبستان چاپ سال ۱۳۸۱ در مقایسه با کتاب تعلیمات دینی چاپ سال ۱۳۸۰. فصل نامه نوآوری های آموزشی. شماره ۷، سال سوم. بهار ۱۳۹۳، ص ۱۴۲.
۴. باریکانی، زهرا. (۱۳۸۵). تبیین هویت دینی دانش آموزان و بررسی ارتباط آن با محتوای کتب دین و زندگی. پایان نامه ارشد. استاد راهنما: دکتر محمد رضا شرفی. دانشگاه تهران.
۵. بختیار نصرآبادی، حسنعلی. (۱۳۸۶). مؤلفه های "فکری - روشی" شهید بهشتی در کتب دینی. خلاصه مجموعه مقالات همایش شهید بهشتی و آموزش و پرورش. تهران: انتشارات مدرسه. ۱۳۸۷.
۶. رهبری نژاد، یدالله. (۱۳۷۳). بررسی شیوه های تدریس کتب فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی مقطع ابتدایی و مقایسه آن با روش تدریس فعال در مدارس شهر تهران. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تربیت معلم تهران.
۷. سبجانی، جعفر. (۱۳۸۴). ایمان و آثار سازنده ی آن. چاپ دوم. قم: مؤسسه امام صادق (ع).
۸. شعاری نژاد، علی اکبر. (۱۳۷۱). درآمدی بر روانشناسی. چاپ اول. تهران: انتشارات سمت.
۹. شعبانی، حسن. (۱۳۷۲). مهارت های آموزشی و پرورشی (روشها و فنون تدریس). چاپ اول. تهران: انتشارات سمت.
۱۰. شمشیری، بابک. (۱۳۸۶). بررسی تطبیقی کتاب تعلیمات دینی پیش از انقلاب با کتاب دین و زندگی

۱۱. خلاصه مجموعه مقالات همایش شهید بهشتی و آموزش و پرورش. تهران: انتشارات مدرسه.
۱۲. صافی، احمد. (۱۳۸۴). آموزش و پرورش ابتدایی، راهنمایی تحصیلی و متوسطه. تهران: انتشارات سمت.
۱۳. عبدالکریمی، بیژن. (۱۳۸۲). آسیب شناسی پاره‌ای از مبانی نظری تعلیم و تربیت دینی در ایران. مجموعه مقالات همایش آسیب شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش. چاپ اول. تهران: الهادی.
۱۴. فنودیان، فرج الله. (۱۳۶۸). کتاب معلم راهنمای تریس قرآن و تعلیمات دینی ۲. شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران. تهران
۱۵. مارشال، کترین و راسمن، گرچن، ب. (۱۳۷۷). روش تحقیق کیفی. ترجمه‌ی علی پارسائیان و محمد اعرابی. چاپ دوم. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۱۶. کوی، لوتان. (۱۳۷۵). آموزش و پرورش تطبیقی. ترجمه‌ی محمد یمینی دوزی سرخابی. تهران: انتشارات سمت.
۱۷. _____ (۱۳۷۵). آموزش و پرورش تطبیقی. ترجمه‌ی محمد یمینی دوزی سرخابی. تهران: انتشارات سمت.
۱۸. محمودی، رضا. (۱۳۸۵). بررسی میزان برخورداری کتاب‌های فارسی و علوم اول راهنمایی از مؤلفه‌های خلاقیت. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. استاد راهنما: دکتر محمد مزیدی. دانشگاه شیراز.
۱۹. مزیدی، محمد. (۱۳۸۵). مقدمه‌ای بر روش‌های تحقیق کیفی و تحلیل کیفی داده‌ها. جزوه درسی، انتشارات دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شیراز.
۲۰. مزیدی، محمد. (۱۳۸۶). مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی آموزش و پرورش. جزوه درسی، انتشارات دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شیراز.
۲۱. مطهری، مرتضی. (۱۳۷۸). مقدمه‌ای بر جهان بینی اسلامی (انسان و ایمان). چاپ هفدهم. تهران: انتشارات صدرا.
۲۲. _____ (۱۳۶۵). مقدمه‌ای بر جهان بینی اسلامی (انسان و ایمان). چاپ تهران:

انتشارات صدرا.

۲۳. ملکی، حسن، حاتمی، جواد. (۱۳۸۶). بررسی تطبیقی سیمای پیامبر اعظم (ص) در کتاب های

درسی کشورهای اسلامی. مجموعه مقالات نخستین همایش بین المللی سیمای پیامبر

اعظم (ص) و برنامه های درسی. چاپ اول. تهران: انتشارات مدرسه.

۲۴. میرعارفین، فاطمه سادات. (۱۳۸۶). نقد و ارزیابی محتوای کتاب درسی دین و زندگی سال

سوم دبیرستان (کتاب تأکید بر برنامه درسی. فصل نامه اندیشه های نوین تربیتی، شماره ۱ و ۲،

دوره ۳، صص ۸۷-۱.

ب. انگلیسی

1. Carter, S. (1987). Reasonable Pluralism, Justified Beliefs Religious Faith in a Pluralist Society. <http://www.religion in dialogue.net>, Feb.17, 2009.
2. Creswell, J.W. (1994). **Research Design: Qualitative and Quantitative Approach**. U.S.A: SAGE Publication Inc
3. Hsieh, Hsiu - Fang, & Shannon, Sara E. (2005). Three Approaches to Content Analysis. *Qualitative Health Research*, Vol. 1,15, No.9.
4. Maykut, P. and Morehouse, R. (1994). **Beginning Qualitative Research Philosophic and Practical Guide**. London - Washington, D.C.; Falmer Press.
5. Martin, Michael (2001). **Wittgenstein's Lectures on Religious Belief**. [on line]<<http://www.infidels.org>>. [Feb.18 2009]
6. Regnerus, Mark (2007). Religious Education. [Online], <<http://qca.org.UK/curriculum>>. [Feb.18, 2009].
7. Risinger, F. (1988). **Religious Studies**.
8. [Online]< <http://www.ericdigests.org>>. [Feb.17, 2009].
9. Schmidt M. Thomas (1987). **Reasonable Pluralism – Justified Beliefs Religious Faith in a Pluralist Society**.
10. Zapor, P. (2006). **Public School and Religion Course Curriculum Requirements**. [online]< <http://www.catholic news .com /index.html>>. [20 Feb 2009]